

KULCSÁR KÁLMÁN

Az emberi jogok ma Magyarországon*

Ha az emberi jogok és az állampolgárok jogaink *deklarálása* szempontjából tekintünk végig a magyar alkotmányfejlődésen, nem sok büszkén idézhető példát találunk. Nincsenek szépen formált és szövegezett deklarációink, s szegényesek ebből a szempontból az újabb dokumentumok is. Az 1946. évi I. törvénycikk preambuluma megfogalmazása ugyan korszerű, s ami a deklarációt illeti, nagyvonalú jogalkotásnak is kiindulópontja lehetne vagy lehetett volna, ám – az „e cél megvalósítására” kitétel ellenére – konkrétan a törvényben csak a köztársasági államforma jelenik meg. S igaz ugyan, hogy az 1946. évi X. törvény rendelkezett az emberi jogok „hatályosabb védelméről”, adott esetben büntetőjogi következményeket kilátásba helyezve, de pl. az 1946. évi VII. törvény már olyan tényállásokat fogalmazott meg, amelyek hosszú távra felhasználhatóvá váltak éppen az emberi jogok brutális megsértésével járó elnyomás számára. Még később pedig, az 1949. évi alkotmánytól kezdődően maguk a deklarációk is korlátozzák e jogokat, s csak napjainkban indult meg e korlátok feloldása.

Az *alkotmányosságnak* a magyar alkotmányfejlődésben viszonylag korán kibontakozott és napi gyakorlattá vált elve sem az egyén – ember vagy állampolgár – jogainak védelme körül erősödött meg történelmileg, hanem a szűkebb értelmű alkotmányos intézmények, olykor privilégiumok, végső esetben az ország függetlenségének érdekében. Jóllehet a magyar jogalkotási gyakorlatban tartalmilag nem egy alapjog az alkotmányos szint alatt jelent meg, igazában mégsem bontakozott ki az emberi és az állampolgári jogoknak az a *tényleges érvényesülésben* megmutatkozó kiemelkedő szerepe, amely az angol alkotmányfejlődést, pontosabban jogfejlődést jellemzi.

Manapság viszont, egyre többet foglalkozunk az alapvető emberi és állampolgári jogok problémájával. A jogalkotásban – a jogállam megteremtésének részeként, az új alkotmány kidolgozásának folyamatában és ehhez kapcsolódva egyes törvények előkészítésében – éppen úgy központi helyet foglal

* A Magyar ENSZ Társaság által az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 40. évfordulója alkalmából, 1988. december 9-én, a Magyar Tudományos Akadémián rendezett tanácskozáson elhangzott előadás. [In: Lakatos Mária (szerk.): *Az emberi jogok ma Magyarországon*. Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 1989, 12–20. o.]. A tanulmányt az eredeti megjelenés szerint, változtatás nélkül közöljük.

el ez a probléma, mint a tudományban, a publicisztikában, a társadalmi vitákban, politikai követelésekben. Talán csak a második világháborút követő egy-két évben övezte ezt a problémát ilyen közérdeklődés, mint napjainkban.

Könnyen arra a következtetésre juthatnánk – akárcsak e két időszak összehasonlítása alapján is –, hogy bár lényeges különbségekkel mégis mindkét esetben tekintélyuralmi politikai rendszer „lebontásának” folyamatában él az ország, mindkét esetben természetes tehát az emberek és polgárok jogairól szólni, e jogok biztosításának körülményeit és lehetőségeit vitatni. Azt hiszem azonban, hogy a kérdésre adott kézenfekvő válasz, mint oly gyakran, jelen esetben sem fogná át a teljes valóságot.

Az emberi jogokról a közelmúltban megjelent egyik írásomban idéztem Marx és Engels egyik megállapítását a Szent család vagy a kritikai kritika kritikája című közös munkájukból. Engedjék meg, hogy ismét emlékeztessék erre az idézetre, és felhívjam a figyelmet az akkori következtetésemre is.

„Annak, hogy a *modern állam elismerte az emberi jogokat*, ugyanaz az értelme, mint annak, hogy az *antik állam elismert a rabszolgaságot*. Ahogy ugyanis az antik államnak a rabszolgaság a *természetes bázisa*, úgy a *modern államnak* a polgári társadalom *embere*, azaz a független, az emberrel csak a *magánérdek* és a tudattalan természeti szükségyszerűség köteléke révén összefüggő ember, aki a szerzés munkájának, valamint a saját és idegen *önös* szükségletének *rabszolgája*. A modern állam az *általános emberi jogokban* elismerte ezt a természeti bázisát, mint olyant. És nem megteremtette ... az *emberi jogok proklamálásával* a maga részéről elismerte a saját helyét és születési alapját.” (Marx – Engels 1958:112.)

Ebből a mai szemmel meglehetősen szkeptikusnak tűnő megállapításból két következtetést vontam le. Az első: az emberi jogok nem valamilyen priori racionalitás termékei, nem tekinthetők tehát valamiféle filozófiai-jogászai konstrukciónak, hanem az emberi kapcsolatok fejlődéséből, az emberi viszonyok történeti alakulásából következnek. *Nem a jog teremti őket* – ahogyan ez egyébként folyamatosan hangsúlyt is kapott a politikai gondolkodás történetében –, hanem elismeri létüket, mint az emberi együttélés és szerveződés történetileg kialakult rendjének következményeit. A második következtetés: az emberi jogok fogalma – amellet, hogy történetileg kialakult társadalmi jelenség – szemben a rabszolgasággal, történetileg létrejött érték is. Olyan érték, amely tartósan beépült nem csupán a politikai gondolkodásba, hanem a politikai kultúrával az emberi együttélés egyik irányító elemévé is vált. Nem mond ennek ellen az sem, hogy időnként szinte minden társadalomban megsértik, már csak azért sem, meg a jog megsértése még nem kérdőjelezi meg

érvényét. A jogsértés helyreállítása pedig újradefiniálja a megsértett jog hatályát, megerősíti érvényességét. Ideológiai szinten egyébként az emberi jogok megsértése ma már védhetetlen. 1936 óta a szovjet jogi ideológia sem vállalkozott nyílt elutasítására, ezt csak a fasiszta politikai rendszerek vállalták eszmei szinten is. Ma pedig az emberi jogok megsértése nyílt és – talán kissé szélsőségesen fogalmazva – globális méretű tiltakozással találkozunk. Ennek a tiltakozásnak jogi alapjai egyébként megfogalmazódtak az Egyesült Nemzetek közgyűlése által 1948. december 10-én elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában, majd az ezt követő 1966-ban kelt két egyezségokmányban (a polgári és politikai, illetőleg a gazdasági, szociális és kulturális jogokról, amelyeket Magyarország 1976-ban ratifikált, és amelyekkel kapcsolatos, az ellenőrzést és a jogorvoslatot is lehetővé tévő ún. fakultatív jegyzőkönyvet is aláírta).

Egy ország viszonya az emberi jogokhoz – használjuk ezt a fogalmat ezentúl gyűjtőfogalomként az állampolgári jogokra is – három tényezőtől függően alakul, amelyek tartalma három kérdésben fogalmazható meg.

- Mennyire bontakoztak ki azok a viszonyok, amelyekben a modern állam felismerheti a maga „természeti bázisát”, mennyire élnek azok a gazdasági folyamatok és viszonyok, amelyeken a civil társadalom – mára már klasszikussá vált értelmében – felépülhet;
- milyen mértékben vált realitássá az adott társadalom politikai kultúrájában az emberi jogok olyan szemlélete és gyakorlata, amelyből következően mindenki, az állami szervek és a polgárok egyaránt tisztelik és megkövetelik; azaz mennyiben váltak a jogi garanciákon túl a politikai kultúra valóságában is élő garanciákkal biztosított elidegeníthetetlen jogokká;
- végül, a politikai viszonyok egy adott társadalmi-történeti szituációban mennyire igénylik, engedik vagy éppen nehezítik, illetőleg akadályozzák e jogoknak, mint alapjogoknak a biztosítását.

Mindezen tényezők közrehatnak természetesen a szabályozásban, a szabályozás mikéntjében is, de méginkább a vonatkozó jogszabályok tényleges érvényesülésében.

Ha ezekből a tényezőkből kiindulva közelítjük meg *az emberi jogok problémáját a mai magyar társadalomban*, akkor olyan ambivalens helyzetet találunk, amely helyzetből kivezető folyamatok azonban mindhárom említett tényező síkján egyértelműen kedvezőnek tűnnek az emberi jogok korszerű szabályozása és érvényesülése szempontjából is.

Mielőtt azonban e folyamatokat és következményeiket közelebbről elemezném, még egy megjegyzést szeretnék tenni.

A klasszikus szemléletben az emberi jogok tulajdonképpen *negatív szabadságot* jelentenek, szabadságot az állammal, a kormányzattal szemben. Ennek alapja annak feltételezése, hogy az állam, a kormányzat célja az *egyén felszabadítása saját érdekeinek* követésére. Ez a negatív szabadság bontakozott ki Angliában, ez volt az amerikai alkotmány ideológiájának alapja, és ez jelent meg a vállalkozási szabadság eszméjében és gyakorlatában. A későbbi társadalmi fejlődés során, a szabad verseny visszasságai sok tekintetben diszkreditálták ezt az ideológiát, és a viszonyok változtával, a tudatos társadalomalakítás a tervezés, vagy akár a nagy gazdasági szervezetek egyént veszélyeztető megjelenésével és az állam fokozott beavatkozása gyakorlatának kibontakoztatásával a „negatív szabadság”, az állammal a kormányzattal szembeni szabadság konzervatív hangsúlyt kapott. A polgári társadalmakban az 1970-es évektől kezdődően vált ismét fontossá a negatív szabadság gondolata, amidőn az állami szervezetek bürokratikus növekedése, az ún. „nagy kormányzat és nagy bürokrácia” valósága ismét aktuálissá tette. A „pozitív szabadság” elmélete viszont nem a kormányzat és az állam restrikcióját igényelte, hanem éppen azt, hogy az ember egyénként vagy csoportok tagjaként valóban képes legyen céljai elérésére, ez pedig éppen a kormányzati beavatkozást igényelte a gazdasági és politikai folyamatokba. Jó szemű amerikai alkotmányjogászok a valóságnak megfelelően állapították meg, hogy a huszadik században a háború, a gazdasági válság a pozitív kormányzást alkotmányos realitásként teremtették meg, és ebben a fejlődésben a liberalizmust, amelyet korábban csak az állammal szembenálló, negatív terminusokban fogadtak fel, mint a politikai és a polgári jogok pozitív garantálását és a gazdasági biztonság biztosítását definiálták újra. (Kelly et. al. 1983: 731–732.)

A magyar társadalom és gazdaság második világháborút követő évtizedeiben olyan fordulat következett be az állam és gazdaság viszonyában, amely ugyan nem jelentett teljesen újat a több évszázados fejlődéshez képest – amelyben mindig is a politikai rendszer túlsúlya volt a jellemző, és ebből következően az állam a gazdaság szférájának autonóm alakulásában valójában sohasem ismerte fel a maga „természeti bázisát”, soha nem bontakozott ki töretlenül az a civil társadalom, amely a maga autonómiájával a negatív szabadságtartalmú emberi jogok valódi talajául szolgálhatott volna – mégis fordulatot jelentett. Fordulatot, mert jelentős mértékben, gyökeresen új tartalmat hozott, hiszen – ahogyan az emberi jogokat elemző egyik korábbi kötet meg-

állapította – „a szocialista társadalomban a gazdaság ’államivá’, egyben állami viszonyná is lesz”. (Halász – Kovács – Szabó 1965: 65.)

A „nem ismerünk el semmiféle magánérdeket” jelszó a gazdaság állami-vá válásának éppen olyan logikus következménye, mint a vállalkozás és a vállalkozó, az egyéni boldogulást restrikció nélkül kereső individuális törekvések lehetőségének kizárása. Ha a gazdaság viszony állami viszonyná válik, akkor óhatatlanul is – méginkább tudatos törekvéssel – gyakorlatilag minden viszony államivá vagy legalábbis politikai lesz, és a történelmünkben bennrejlő, az utolsó két évszázadban maradéktalanul soha el nem tűnt tendencia, a politika behatolása a társadalom minden más szférájába, különösen kifejezetté válik, ahogyan vált is. Nem véletlen, hogy a legutóbbi négy évtizedben, az emberi jogoknak inkább a „pozitív” szabadságtartalmú felfogása került előtérbe politikai életünkben, a jelszavak szintjén és az alkotmányos megnyilatkozásokban egyaránt. Ez ugyanis további lehetőségeket adott az állami cselekvés számára, és egyúttal a jogi garanciái csak nagyon bizonytalan megfogalmazást kaphattak.

A modernizáció feszítő szükséglete, a korábbi irányítási rendszer negatív következményei, a technológiai és gazdasági rés szélesedése a centrumországok és Európa keleti periferiája között – a követett társadalomépítési modell sok más diszfunkcionális következménye mellett – világossá tették, hogy a gazdasági viszonyok állami viszonyná válása nem ad további lehetőségeket. Akut szükségletté, bizonyos fokig jelenséggé vált tehát a társadalom különböző tevékenységi szféráinak elkülönülése, saját racionalitásuk kibontakoztatásának kíváncsága, a kreatív erők és energiák – köztük jelentős mértékben az egyén kreatív és innovációs képességeinek, vállalkozói hajlamának – kibontakoztatása. Mindez éppen az emberi jogok negatív szabadságtartalmát hozta előtérbe, a védelmet az állam, a kormányzat tevékenységével, túlzó megkötöttségeivel szemben, és ezt a védekező tartalmat csak megerősítik azok a társadalmi tapasztalatok, amelyek a gazdaság államiságára épült autoritativ politikai rendszer önkényuralmi kinövéséből, a jognak közvetlen, napi politikai, sőt gazdasági és kultúrpolitikai felhasználásából adódtak. Nagyon is logikus következmény tehát, ha ma legerőteljesebben éppen a „negatív tartalmú”, a kötöttségtől mentes emberi jogok szava hallatszik.

Az *állam önkorlátozása*, ha lassan is, mégis tért nyer, és ha a „modern állam – szerény állam” jelszava a gazdasági helyzetből fakadóan szükségszerűnek észlelt restrikciókkal még nem is valóság, biztató jelek mégis mutatkoznak, az eszmék szintjén mindenképpen. Az „autonóm” gazdasági szféra – amelynek autonóm jellege ugyan soha sem lehet teljes – olyan jogi szabályo-

zást igényel, amely hosszabb távra kiszámítható jogbiztonságot nyújt, és az utóbbi időben keletkezett jogszabályaink közül már ilyen szándékot tükröz. Elegendő csak a gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvényre utalni. Ez a törvény – ma még a vállalkozást és gazdálkodást nehezítő, adott esetben diszkriminatív jellegű, ám remélhetően lebontható jogszabályok által akadályozott reálfolyamatokat elősegítve és e folyamatok talaján – hozzásegíthet annak az autonóm embertípusnak nem csupán kialakulásához, hanem kritikus tömeggé, olyan gazdasági viszonyok uralkodóvá válásához, amelyek végül is biztosítják a természeti bázist az emberi és állampolgári jogok objektív létéhez és társadalmi funkcióik kiteljesedéséhez.

Ez a folyamat azonban szükségképpen differenciákat létrehozva, egyes egyéneknek, rétegeknek, csoportoknak előnyöket is kínálva, másoknak kedvezőtlen feltételeket teremtve bontakozik ki, s jelenségei egyrészt életben tartanak a korábbi évtizedekhez kapcsolódó ideológiai elemeket, illúziókat (gyakran sohasem volt állapotot is valóságnak látva), másrészt hangsúlyt adnak a pozitív szabadságtartalmú emberi jogoknak, a gazdasági és szociális jogok skáláját erősítve és teremtve alapot a kibontakozó gazdasági folyamatok további állami szabályozására. A negatív és a pozitív szabadságtartalmú emberi jogok igénye tehát egyszerre erősödik társadalmunkban, bonyolult, gyakran ellentmondásos kapcsolatban egymással. A restriktó nélküli politikai szabadság szintjén pl. a restriktót involváló szociális és gazdasági jogok követelése jelenik meg.

Mindezzel együtt azonban az objektív folyamatok mégis az emberi jogok erősödése, a deklaráción túli szabályozással – vagy ilyen szabályozás nélküli – érvényesülése kibontakozásának érdekében hatnak.

A magyar *politikai kultúra* hagyományos vonásai éppen úgy nem kedveznek az emberi jogoknak, mint a gazdaság államivá válása. A politikai kultúránkba történetileg beépült paternalizmus – a gondoskodó politikai vezetés – és a részvételt nem, de gondoskodást igénylő alattvaló egymást kiegészítő fogalom-párját ugyan korábban is vissza-visszatérően kikezdték a magyar történelem különböző reformszakaszaival társuló progresszív erők, ez a vonás és a hozzá kapcsolódó fogalom-pár azonban nem tűnt el – sőt az utolsó négy évtized jelentős részében inkább erősödött. A magyar politikai kultúra sajátos fejlődéséből adódik azonban, hogy éltetett és továbbadott olyan vonást is, amely a paternalista politikai kultúrákra általában jellemző. Ez a kritikai elem nagyon fontos abból a szempontból, hogy megbontja a paternalista politikai kultúra homogenitását. Erősíti viszont azt a mindenfajta paternalista politikai kultúrában bennrejlő elemet, amely válsághelyzetekben különösen jelentősen

hat a tolerancia ellen, amely pedig a más ember jogainak, más ember nézeteinek és állásfoglalásának természetes elviseléséhez szükséges. Az emberi jog ugyanis nem csak az én jogom, s ha az *én jogom* álláspontja történelmünkben és politikai kultúránkban időnként erősödött is, a más joga, az ember joga iránti türelem már nehezen elviselhetőnek mutatkozott.

A paternalista elem gyengülése a gazdaságban és a politikában kétségtelenül kedvező lehetőséget ad az objektív folyamatok által megalapozott és erősített emberi jogok beépülésének a politikai kultúrába. A tartóssá, sőt organikussá váláshoz szükséges tolerancia eleme azonban még nem olyan erős, hogy a politikai kultúra állapota már ma is garanciaként működhessen az emberi jogok megvalósulása számára. Mai politikai kultúránk még elviselné az emberi jogok megsértését, ha azt pl. a „kibontakozás” (szinte mindegy milyen előjellel történő) szükségletével magyarázhatná. Szinte nap mint nap észlelhető a jogállam kialakításához való társadalmi viszonyban is olyan kívánság megjelenése, hogy majd azután kezdjünk el jogállamként működni, ha ilyen vagy olyan problémákat már megoldottunk, ha ilyen vagy olyan sérelmet már orvosoltunk. Érthető ez a társadalmi attitűd, érthetősége azonban nem szolgálhat alapul a jogot sértő állami, társadalmi vagy akár individuális magatartásnak. A politikai kultúra egyértelmű átalakulása és átalakítása olyan közzé, amely óvja az emberi jogokat és természetessé teszi követésüket, mindenre tekintet nélküli jogszerű magatartást igényel elsősorban az állami szervektől, de ugyanúgy a társadalomtól és az egyénektől is.

A harmadik tényező, amellyel rövidesen foglalkoznunk kell, az adott, tehát a *mai történeti-társadalmi helyzetünkhöz kapcsolódó politikai viszonyok* közrehatása. A politikai rendszer átalakításának szükségességét felismerő és ezt megvalósítani kívánó tudatos törekvésekből következik az emberi jogok alkotmányos elismerésének korszerűsítése – alapvető és elidegeníthetetlen jellegűként való alkotmányos felfogásukkal együtt. Ezt a tudatosságot alátámasztják a társadalom reálfolyamatai is, amelyek túlnyomó részükben politikai vetületükben is ezt igénylik, ezt fogalmazzák meg, és politikai erőként fokozottabb kibontakozásukat is előmozdítják.

Hogy a helyzet ebből a szempontból is ambivalens, annak sajátos okai vannak. Szeretnék emlékeztetni – bármilyen furcsának is tűnhet ebben az összefüggésben – Bibó Istvánnak a Magyar demokrácia válsága című nagy jelentőségű tanulmányára. Idézem első mondatait. „A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától, és fél a reakciótól.” Ezután arról is szól, és ez ma már, visszaneézve, vitatható, hogy e félelemnek nincs tárgyi alapja, majd így folytatja. „A po-

litikai élet végzetes félelmeinek azonban az a tulajdonságuk, hogy tárgyi előfeltételek híján is, pusztán a félelem erejénél fogva elő tudják hívni azt a veszedelmet, amelytől félnek ... Ha az ország nem tud kiszabadulni a félelemnek ebből a csapdájából, előbb-utóbb óhatatlanul ketté szakad egy ostobán feltett alternatíva körül ... A kettő között elsikkad minden nyugodt és biztos reformpolitika, és újból kátyúba jut az ... oly nagy reményekkel megindult magyar demokratikus fejlődés.” (Bibó 1986: 15)

A figyelmes hallgató, emlékezve az eredeti szövegre, nyilván észrevette, hogy egy kivétellel kihagytam minden olyan mondatot vagy mondatrészt, amely a tanulmány írásának idejére konkretizálta volna az elmondottakat. Nem csupán azért tettem ezt, mert véleményem szerint Bibó István egy konkrét helyzetben tulajdonképpen a magyar politikai kultúra egyik tartós vonásának megjelenését fogta meg, hanem más összefüggés megfogalmazhatósága érdekében is. Az olyan szituációk ismétlődése, gyakori ismétlődése ugyanis, amelyek a félelem elemét a politikai kultúra részévé teszik, együtt jártak az erőszak dominanciájával, vagy azt idézték fel, akár mint következőt, akár mint kiváltó elemet. Továbbá: a félelem eltéríti a politikai cselekvést a kiszámíthatatlan, az irracionális felé. Az erőszak, a félelem és kiszámíthatatlanság közös gyermeke azután a gyanakvás és az intolerancia, amely, furcsa módon, végül is saját szülőit nemzheti.

Ma a félelem még csak halványan észlelhető mindennapjaink politikai viszonyaiban. Annál inkább él, sőt erősödik azonban a gyanakvás. Aktualizálódott a politikai kultúránk látens vonása a tolerancia hiánya, a türelmetlenség is. Ez pedig – egyéb veszélyes következményeiről most nem szólva – mindenképpen az emberi jogok korszerű megfogalmazása és megvalósulása ellen hat.

Ha azonban az ambivalencia egyik oldalát említettem, hadd utaljak a másikra is. Azok az alapvető folyamatok, amelyekről szóltam, az az egységes gazdasági és politikai világrendszer, amely mai erősségével egyértelműen alkalmazkodásra kényszerít, s a politikai rendszer átalakulásának jelenségei is egyre erősítik a magyar társadalomnak az európai centrumhoz való közelítését, bizonyos esetekben, hosszabb távon pedig nagy valószínűséggel integrációját is. Ez a folyamat egyértelműen a centrum jogfejlődéséhez való adaptáció szükségességének, sőt politikailag kívánatos voltának felismerésével jár. Ennek az adaptációnak a következményei nem csupán a magánjogi területen mutatkoznak, hanem a büntetőjog és természetesen a közjog, ezen belül az alkotmányjog szabályozási szférájában is. Az új alkotmány kidolgozásának folyamatában kialakult koncepció ennek szellemében kívánja az új alkot-

mányt szabályozási tartalmával együtt bekapcsolni az európai alkotmányfejlődés fő vonalába, s éppen ebből következően épül az államhatalom három ágának elválasztására, egyensúlyunk kimunkálására, az alkotmányosság bírói, és pedig alkotmánybíróság által való biztosításának meghonosítására. Azt hiszem, felesleges is hangsúlyozni, hogy ebből kiindulva az emberi jogok alkotmányos helyüket, tartalmukat és garanciális összefüggéseik kidolgozását tekintve is felértékelődnek.

S ennek a körülménynek ma még teljesen fel nem becsülhető jelentősége van. Ha ugyanis az objektív folyamatok fő tendenciáján túlmenően az emberi jogok biztosítása szempontjából a többi, a magyar társadalomban ható tényezőt ambivalensnek találtuk, akár a szabályozásnak, és a *szabályozás mikéntjének fontossága hallatlanul megnövekszik*. A folyamatok spontán menetében és következményeiben a tudatosság, és a belőle fakadó tudatos szabályozás, ha képes e folyamatok valóságos társadalmi tartalmának – és talán nem túlzás ezt mondani – *történelmi értékelésére, a szabályteremtés erejével meghaladhatja az ambivalencia kritikus jelenségeit és a kíváncsnak adott hangsúlyával előreviheti, segítheti megvalósulását*.

Nem becsülném le tehát a politikai, és hadd tegyem hozzá, a jogász kreativitás jelentőségét napjaink átalakulásában. Az a feladat, amely a politika előtt áll, azaz a tekintélyuralmi politikai rendszer átalakítása és olyan politikai rendszer felépítése, amely képes a modernizáció folyamatának további kibontakozásához szükséges tényezők, köztük a kreativitás, a szükséges adaptáció és az ebből adódó fejlődés biztosítására az élet minden területén, a magyar társadalom sorsa szempontjából túl nem becsülhető feladat. A kreativitás azonban politikai tartalmában sem, itt sem és ezúttal sem a valóságos viszonyoktól elszakított képzelet, bár a képzelőerő a kreatív gondolkodásban és tevékenységben nagyon is fontos elem. A valóságos viszonyok kötőerejét sokan hangsúlyozták már tudósok és költők, közgazdászok és politikusok. Idézhetném a neveket: Machiavellitől Edmund Burke-ön át Arthur Schlesingerig (néhai Kennedy elnök tanácsadójáig) Wordsworth-tól Nietzsche-n át (aki kárhoztatta ezt a köteléket) Karl Popperig vagy éppen Friedrich Karl von Savigny-tól a legújabb jogszociológiai irodalomig. Ez a vonal is az európai örökség szerves és túlbecsülhetetlen része, és pedig a politikus és a jogász számára különösen fontos része.

Van kockázat is ebben a felfogásban. Egyik neves amerikai politikus mondta: „Amikor a cselekvés legjobb módja nyílik meg, az alapjául szolgáló ismeretek korlátozottak vagy kétértelműek, amikor pedig hozzáférhetőek lesznek, az események befolyásolásának mértéke a legkisebbre fogyatkozik.”

(Kissinger) Ha ez nem is mindig valóság, inkább lehetőség, mégis arra mutat, hogy az ismerethiány kockázata esetenként vállalható, sőt vállalandó, s vannak olyan helyzetek, amidőn Széchenyivel együtt mondjuk „Minekünk is mozdulnunk kell, akár akarjuk, akár nem, s nehogy hátrafelé nyomattassunk, lépünk inkább előre!” De hadd idézzem azt a mondatot is, ami rögtön ezután következik a Hitel utolsó bekezdésében: „Munkám tartalmából kiki azt fogja látni: hogy a ’végsőségeket ’s túlságokat gyűlölöm ’s békítés barátja vagyok, szeretném a ’számos felekezetet egyesíteni, ’s inkább a’ lehető jót akarom elérni közép úton, mint a képzelt jót, melyet tán csak más világon lelendünk fel, levegő utakon.”

A jogász hitvallása mindenkor csak ez lehet: minden ember jogának és szabadságának tiszteletben tartásából csak ez az álláspont következhet. Az egyes ember joga és szabadsága olyan kötelék és kötő erő, amely minden szépen hangzó és szárnyaló eszme a bármilyen érdeket kifejező hatalom (hadd hangsúlyozzam, nemcsak az uralkodó vagy államhatalom) számára sérthetetlen.